

УДК 94(478) „1538”

Михайло ЧУЧКО

**ТІНЬ ОСМАНСЬКОГО ПІВМІСЯЦЯ НАД СУЧАВОЮ:
ПЕРЕДУМОВИ, ПЕРЕБІГ ТА НАСЛІДКИ ПОХОДУ
СУЛТАНА СУЛЕЙМАНА ПИШНОГО ПРОТИ
МОЛДАВСЬКОЇ ЗЕМЛІ В 1538 р.¹**

Статтю присвячено проблемі остаточного підкорення османами Молдавії в 1538 р., а також історичним передумовам цієї акції. Правління господаря Петру Рареша (1527-1538 рр.) в Молдавії припало на складної обстановки в регіоні, оскільки збіглося з крахом Угорського королівства і піком могутності Османської імперії. Петру Рареш почав війну проти Польського королівства за Покуття. Продовжив політику лавірування в боротьбі Габсбургів з османами. У 1538 р. османи, очолювані султаном Сулейманом Пишним, через прогабсбурзьку орієнтацію господаря, напали на Молдавію. З півночі до країни вдерлися поляки, а зі сходу вторглися татари.

Воєвода уклав угоду з поляками, розбив татар. Але османська армія зайняла Ясси і Сучаву, столицю Молдавії. Зраджений боярами, у вересні 1538 р. Петру Рареш втік до Трансільванії. Потім Сулейман Пишний призначив Стефана V воєводою, остаточно зробивши країну залежною від Порту. Султан також приєднав до імперії османів Буджак і Тигину.

Ключові слова: Молдавія, Габсбурги, Сулейман Пишний, Петру Рареш, Османській похід, Порта, татари, Ясси, Сучава, Трансільванія, Стефан V.

Михаил ЧУЧКО

**ТЕНЬ ОСМАНСКОГО ПОЛУМЕСЯЦА НАД СУЧАВОЙ:
ПРЕДПОСЫЛКИ, ХОД И ПОСЛЕДСТВИЯ ПОХОДА
СУЛТАНА СУЛЕЙМАНА ВЕЛИКОЛЕПНОГО
ПРОТИВ МОЛДАВСКОЙ ЗЕМЛИ В 1538 г.**

Статья посвящена проблеме окончательного покорения османами Молдавии в 1538 г., а также историческим предпосылкам этой акции. Правление господаря Петру Рареша (1527-

¹ Публікація включає результати досліджень, здійснених за грантової підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень за грантовим проектом Ф-77 -38991.

1538гг.) в Молдавии пришлось на период сложной обстановки в регионе, поскольку совпало с крахом Венгерского королевства и пиком могущества Османской империи. Петру Рареш начал войну против Польского королевства за Покутье. Продолжил политику лавирования в борьбе Габсбургов с османами. В 1538 г. османы, возглавляемые Султаном Сулейманом Великолепным, за прогабсбургскую ориентацию господаря напали на Молдавию. С севера в страну ворвались поляки, а с востока вторглись татары.

Воевода заключил соглашение с поляками, разбил татар. Но османская армия занимает Яссы и Сучаву, столицу Молдавии. Преданный боярами, в сентябре 1538 г. Петру Рареш бежал в Трансильванию. Затем Сулейман Великолепный назначил Стефана V воеводой, окончательно сделав страну зависимой от Порты. Султан также присоединил к империи османов Буджак и Тигину.

Ключевые слова: Молдавия, Габсбурги, Сулейман Великолепный, Петру Рареш, Османский поход, Порты, татары, Яссы, Сучава, Трансильвания, Стефан V.

Mykhaylo CHUCHKO

**SHADOW OF THE OTTOMAN HALF-MOON
OVER THE SUCEAVA: CAUSES, THE COURSE OF
EVENTS AND CONSEQUENCES OF THE
EXPEDITION SULTAN SULEIMAN THE MAGNIFICENT
OF THE AGAINST MOLDOVA IN 1538¹**

The article is devoted to the problem of the final conquest by the Ottomans of Moldavia in 1538 and the historical preconditions of this action.

The reign of Prince Peter Rares (1527-1538) in Moldavia was complicated as it coincided with collapse of the Kingdom of Hungary and the peak of Ottoman Power. Peter Rares began a war against the Kingdom of Poland to Pocutia. The continued his policy of playing the Habsburgs and the Ottomans off against one another. In 1538 the Ottomans headed by Sultan Suleiman the Magnificent attacked Moldova, from the north attacking the Polish country, and from the

¹ Publications are based on the research provided by the grant support of the State Fund For Fundamental Research (project N Ф-77 -38991).

east the Tatars invaded. Prince rejects Tatars, concludes an agreement with the Poles. But the Ottoman Army occupy Jassy and Suceava, of the capital of Moldavia. Faithful by boyars, in September 1538 Peter Rares retreated to Transylvania. Suleiman the Magnificent appointed Stefan V as Prince, greatly increasing the country's dependence on the Porte. Sultan also annexed Bugeac and Tighina.

Keywords: *Moldavia, Habsburgs, Suleiman the Magnificent, Petru Rares, Ottoman campaign, Porte, Tatars, Jassy, Suceava, Transylvania, Stefan V.*

480 років тому – 14 вересня 1538 р. – в тодішній „стольний град” Молдавської землі Сучаву вступило без бою османське військо падишаха Сулеймана I Пишного або Законодавця (1520-1566 рр.). Така подія в історії Молдавії сталася вперше, адже під час походів до країни армій турецьких султанів Мехмеда II Завойовника (1451-1481 рр.) в 1476 р. та Баязида II Святого (1481-1512 рр.) у 1485 р., а також вторгнення військ польського короля Яна I Ольбрахта (1492-1501 рр.) в 1497 р. та великого коронного гетьмана М. Каменецького у 1509 р., коли країною правили господарі Штефан Великий (1457-1504 рр.) та його син Богдан III Одноокий (1504-1517 рр.), Сучавська престольна фортеця вистояла перед нападом ворогів, які спаливши неукріплений посад міста, змушені були піти ні з чим [4, с. 29, 52-53, 31-32, 66, 71-73, 119-120; 6, с. 78, 84; 12, с. 48, 52; 1, с. 755; 41, с. 115-116; 38, с. 219-224; 50, с. 187, 326, 328; 28, с. 28; 839, с. 95-96]. Але перше правління в Молдавії незаконнонародженого сина Штефана Великого і Марії з роду Чернат воєводи Петру IV Рареша (1527-1538 рр.) припало на період непростой політичної обстановки в регіоні, оскільки збіглося з крахом Угорського королівства та зростанням могутності Османської імперії, правитель якої, скориставшись міжнародною ситуацією та невдоволенням боярами господарем, після переможного походу 1538 р., остаточно зробив Молдавську землю залежною від Порти [46, с. 204; 55, с. 26, 37-38; 36, 151, 143; 58, 145; 51, с. 178; 88, с. 244-245; 18, с. 57; 64, с. 30; 59, с. 425; 80, с. 108; 62, с. 209-210, 212; 21, с. 160; 28, с. 32; 71, с. 97-98; 69, с. 375; 79, с. 398].

Історіографія проблеми підкорення Молдавії османами в 1538 р. є досить значною і представлена як узагальнюючими працями молдавських, румунських, німецьких, австрійських, турецьких, російських, польських, американських вчених, з побіжними згадками про цю подію [15; 16; 18; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 29; 31; 33; 35; 36; 37; 42; 44; 45; 46; 47; 48; 49; 50; 51; 54; 55; 56; 57; 58; 59; 60; 61; 62; 63; 64; 65; 66; 68; 69; 70; 71; 73; 74; 77; 78; 79; 80; 81; 82; 83; 84; 85; 86; 87], так і спеціальними розвідками на цю тему дослідників з Румунії та Туреччини [19; 43; 52; 53; 67; 75; 76; 88]. Натомість, у вітчизняній історіографії похід Сулеймана в Молдавію згадується лише в ряді окремих праць загального характеру [14; 17; 21; 28; 29; 34; 38; 40; 41; 72]. Також є декілька історичних робіт, у яких стисло розглянуто хід завоювання османами Молдавії у 1538 р. в рамках окреслених авторами наукових проблем [13; 30; 32].

Отже, для вітчизняної історичної науки означена проблема продовжує залишатися актуальною і перспективною для дослідження. Особливо в контексті розгляду боротьби геополітичних інтересів центральноєвропейських держав та Османської імперії в регіоні Південно-Східної Європи і, зокрема, у Молдавії періоду першого правління воєводи Петру Рареша. Відсутність комплексних праць з цієї проблематики обумовлює мету нашого дослідження, яка полягає у всебічному висвітленні питань передісторії, ходу та наслідків процесу остаточного підкорення Молдавської землі Оттоманською Портою в 1538 р.

Процес втягування Молдавії в орбіту васальної залежності від Османської імперії, яка використовуючи суперечки західно-та центральноєвропейських держав активізувала в кінці XIV – середині XV ст. свою експансію в регіоні Південно-Східної Європи, відбувався поступово. Його початковий етап припав на 1456 р., коли воєвода Молдавії Петру III Арон (1455-1457 рр.), намагаючись уникнути завоювання країни османами, за прикладом правителів сусідньої Валахії, виплатив султану Мехмеду II данину в сумі 2000 золотих [6, с. 53]. Але на відміну від Валаської землі Молдавія зберігала в другій половині XV ст. свій суверенітет. Господар Штефан Великий, який змінив

Мал. 1. Карта Молдавії XVI ст.

Петру Арона на Молдавському престолі в 1457 р., також платив до 1473 р. данину туркам, поки не вступив з ними у збройний конфлікт, приєднавшись до антиосманської коаліції. Основним союзником Молдавської землі проти османів у той час було Угорське королівство; фінансову підтримку для боротьби проти Порти надавала Венеціанська республіка, а Польське королівство (як сюзерен Штефана III) діяло лише шляхом дипломатії, ухиляючись від воєнного втручання у османсько-молдавський конфлікт. Постійно лавіруючи між Польщею, Угорщиною та Османською імперією Штефан Великий зумів уникнути підкорення Молдавії османам, проте після походу султана Мехмеда II 1476 р. розмір данини Порті зріс до 6000 золотих в 1480 р. Наступного року новий султан Баязид II зменшив данину з Молдавії до 5000 золотих, але в 1484 р. захопив у Молдавського воеводства причорноморські порти-фортеці Кілію і Білгород [12, с. 48-49; 8, с. 141, 144-146; 6, с. 76; 36, с. 127-128, 150-152; 30, с. 58-59; 32, с.14-18; 31, с. 207; 56, с. 5]. У першій третині XVI ст. нестабільна внутрішньополітична ситуація в Молдавській

землі, а також вплив міжнародних чинників, що стали причиною фактичної міжнародної ізоляції країни, змусили молдавських правителів перейти від стану данництва до васальних відносин з Османською імперією. Цей новий вид зв'язків з Портою в 1511 – 1512 рр. офіційно встановив воєвода Богдан III Одноокий, який пообіцяв султану Селіму I Грізному (1512 – 1520 рр.), коли той під час усобиці з батьком Баязидом захопив Аккерман і погрожував також напасти на Молдавію, платити порівняно невелику данину та допомагати у війні [3, с. 135-136; 28, с. 30; 64, с. 29; 36, с. 127-128, 150-152; 18, с. 53-55; 55, с. 27-28]. Молдавський господар-просвітитель Д. Кантемир стверджував на початку XVIII ст. у „Описі Молдавії”, що саме „Богдан Одноокий віддав туркам у васальну залежність належну йому Молдавію, хоча, як говорять, відповідно до заповіту батька, з тією умовою, щоби щорічно сплачувати чотири тисячі золотих, сорок коней, двадцять чотири соколи, але не в якості данини, а на знак визнання васальної залежності. Коли сам султан брав участь у якому-небудь поході, то господарі повинні посилати до турецького табору чотири тисячі молдаван для облаштування доріг та ремонту мостів” [3, с. 136].

Сучасні дослідники наголошують, що встановлені Богданом III васальні відносини Молдавії з Оттоманською Портою принципово різнилися за характером від раніше укладених молдавськими господарями васальних угод-союзів з Польщею чи Угорщиною, оскільки попередні договори про васалітет носили тимчасовий характер, а османи претендували на постійність васального зв'язку. Правда до 1538 р. ці відносини мали ще формальний характер, так що молдавський господар володів правом проводити власну зовнішню політику [3, с. 135-136; 36, с. 127-128, 150-152; 18, с. 53-55; 55, с. 27-28]. Проте, як слушно відзначав Д. Кантемир в праці „Історія Османської імперії”: „Турки ні в чому так не були зацікавлені, як в тому, щоби нав'язати ворогу платити їм хоча б яку-небудь маленьку суму грошей, якій вони потім дуже легко дають назву данини. А раз це отримавши, їм нічого не вартує вигадувати різні приводи для збільшення цієї суми й перетворення її в формальну данину. І таким чином відтак підпорядковують цілком їхній владі ті країни,

які мали намір віддати себе лише під їхнє покровительство” [47, с. 415; 20, с. 87]. Наступник Богдана Одноокого господар Штефан IV Молодий або Штефеніце (1517-1527 рр.) стояв на антиосманських позиціях. Розгромив у 1518 р. кримських татар „въ Чюхрь”, а в 1524 р. біля Тарасівців на березі Пруту розбив турецько-татарський загін, який повертався з рейду в Польщу [4, с. 77, 79; 36, с. 137]. Після придушення боярської опозиції, він налагодив у 1526 р. відносини з угорським королем Лайошем II Ягеллончиком (1516-1526 рр.) для боротьби проти османів, незважаючи на наказ султана Сулеймана Пишного взяти участь у його антиугорській військовій експедиції. Поразка, якої зазнало Угорське королівство від османів у битві при Мохачі (1526 р.), де загинув угорський король Лайош II, змінила співвідношення сил в Південно-Східній Європі. Угорщина – головний противник османів у регіоні, зазнала роздроблення і перетворилась на арену протистояння двох претендентів на угорську корону –

Мал. 2. Молдавський воєвода Петру Рареш (Фреска).

трансільванського князя Яноша Запольяї, якого обрала королею угорська знать і підтримували османи та ерцгерцога Австрії Фердинанда I Габсбурга (брата імператора Карла V), який будучи шурином загиблого Лайоша II захопив західну частину Угорщини і зробився її королем. За таких обставин Габсбурги, які в 1514 р. вступили в широку антиягеллонську коаліцію, увійшли у безпосереднє зіткнення з Османською імперією, котра при Сулеймані I набуває статусу світової держави.

На початку січня 1527 р. король Фердинанд I намагався залучити на свій бік антиосманськи налаштованого молдавського воєводу Штефеніце, але той раптово помер в Хотині 14 січня. Вважають, що його отруїли агенти султана [4, с. 80; 86, с. 6-7; 36, с. 137-138; 26, с. 28; 32, с. 30; 31, с. 199, 206; 27, с. 272; 14, с.25-26].

Новий господар Петру Рареш, який прийшов до влади в Молдавії 20 січня 1527 р., так само як і його попередники – воєводи Богдан III Одноокий та Штефеніце – намагався продовжувати політичний курс Штефана Великого, причому це стосувалося як внутрішніх, так і зовнішньополітичних справ [86, с. 6; 36, с. 138; 32, с. 33; 31, с. 199; 27, с. 272].

На перших порах, з метою консолідації влади та обмеження привілеїв великого боярства, новий правитель країни зайняв послушну стосовно Порти позицію, погодившись на сплату Молдавією збільшеної султаном суми данини в 10000 золотих [86, с. 33]. У 1527 р. господар Петру Рареш втрутився в боротьбу, яку вели за угорську корону між собою Фердинанд Габсбург і Янош Запольяї. Розраховуючи розширити спадкові володіння молдавських господарів в Трансільванії, воєвода спершу підтримував Фердинанда, але невдовзі, дізнавшись про претензії того стосовно Молдавії, перейшов на бік султанського васала Яноша Запольяї, який ставши в 1529 р. королем у Буді підтвердив право молдавського воєводи на володіння спадковими фортецями Чичеу та Четатя-де-Балте в Трансільванії, а також надав йому в якості феода м. Бистриця та фортеці Унгураш і Родна [86, с. 8-9, 11-12; 35., с. 30; 27, с. 272-273; 36, с. 138; 31, с. 200]. Відтак, господар Петру Рареш впритул зайнявся проблемою повернення Молдавському князівству Покуття, відступленого Польщі в

Мал. 3. Султан Сулейман I Пишний (Гравюра).

1505 р. господарем Богданом III. Оволодіння цією спірною територією убезпечило би північний тил країни. Отож в 1528 р. воєвода розпочав довготривалу боротьбу за неї з Польсько-Литовською державою. Спершу він її вів засобами дипломатії за посередництвом Стамбула і Москви, а в грудні 1530 р., коли дипломатичні важелі впливу було вичерпано, з мовчазної згоди султана та за домовленістю з великим московським князем Васиєм III (1505-1533 рр.), перейшов до відкритих воєнних дій. Однак покутська кампанія Петру Рареша після ряду виграних битв завершилася в 1531 р. важкою поразкою молдавського війська під Обертином. Але взаємні рейди молдавських та польських військ продовжувалися надалі, що призвело до розорення прикордонних

Мал. 4. Вид м. Сучава (Гравюра з книги Казання Варлаама).

територій обох країн [86, с. 21-30; 27, с. 273; 29, с. 7-8; 36, с. 139; 31, с. 200; 35, с. 30-31; 33, с. 113-117; 48, с. 187; 82, с. 38]. Польсько-османське зближення, що намітилося після укладення на початку 1533 р. договору про „вічний мир” між Портою та Польсько-Литовською державою, за яким король Сигізмунд I Старий (1506-1548 рр.) визнавав султана сюзереном Молдавії, надало діям господаря антиосманського спрямування і султан з королем, на рині дипломатів, стали вперше обговорювати питання можливого усунення Петру Рареша з молдавського престолу [33, с. 118].

На певний час Османську імперію від молдавських та угорських справ відволікла чергова воєнна кампанія проти держави кизилбашів-шиїтів у Ірані (1533-1536 рр.). Польща також невдовзі була втягнута у війну з Московською державою (1534-1537 рр.) і, щоби не діяти на два фронти, вирішила зберігати перемир'я з Молдавією до кінця війни з Москвою [33, с. 120; 57, с. 106-107, 112].

Поки султан був зайнятий на іранському театрі воєнних дій, в Центрально-Східній Європі склалася сприятлива ситуація для формування антиосманської коаліції на чолі з Габсбургами. Природним союзником останніх в той час став молдавський воєвода Петру Рареш, якого спонукала до цього Порта збільшенням

розміру данини, намаганням посилити васальну залежність (Сулейман вимагав від господаря Молдавії явки в Стамбул), а найбільше пасивним ставлення султана до справи повернення Молдавській землі Покуття. Крім того, господар побоювався гніву Сулеймана Пишного за його причетність до справи із вбивством 1534 р. в м. Медіаш знаттю Трансільванії на чолі з воєводою Штефаном Майлатом (1534-1541 рр.) султанського емісара Алоізіо Грітті. Цей венеціанець-авантюрист цінувався султаном і великим візиром як віртуозний дипломат. У 1533 р. він був направлений зі Стамбула до Угорщини для посередництва у справі укладення в канун війни Порти з Іраном довготривалого

Мал. 5. Австрійський ерцгерцог і король Угорщини Фердинанд I (Гравюра).

османсько-габсбурзького перемир'я, а також врегулювання відносин між Фердинандом I та Яношем Запольяї, але А. Грітті використав обставини для спроби захопити владу в Трансільванії, що мало для нього разом з синами фатальні наслідки [33, с. 121; 57, с. 113, 115; 86, с. 35-36].

4 квітня 1435 р. було укладено секретний договір між молдавським господарем Петру Рарешем та угорським королем Фердинандом про спільну боротьбу з Османською імперією. За його умовами, король і господар повинні були надавати один одному військову допомогу проти османів. Воєвода також зобов'язувався не пропускати турецькі війська через Молдавію до Угорщини, а у разі відсутності можливостей їх затримати, мав негайно повідомити про їхній наступ Габсбургів. Відтак, господар визнавав себе васалом короля і отримував підтвердження на свої володіння у Трансільванії. Також він давав зобов'язання не платити султану данину і їхати на його вимогу до Стамбула. Фердинанд, у свою чергу, обіцяв воєводі дипломатичну підтримку в справі врегулювання відносин з Польщею [86, с. 36-37; 33, с. 121]. На південних кордонах Молдавії у цей час загострилися конфлікти за природні ресурси між місцевим населенням сусідніх турецьких рай. В 1536 р. навіть дійшло до відкритого зіткнення молдаван з підданими султана із Кілії через крадіжку останніми дерева з Тігечського лісу в Бессарабії, який належав до молдавських володінь. Молдавани тоді з помсти напали на посад фортеці Кілія та спалили його [68, с. 73]. На думку Д. Кантемира, цей інцидент пізніше навіть спонукав султана Сулеймана I до відомого походу проти господаря Петру Рареша в 1538 р. [3, с. 50; 46, с. 296].

Після переможного завершення воєнної кампанії в Ірані, Сулейман Пишний знову повернувся до центральноєвропейських справ. Він намагався залучити Петру Рареша до участі в новій кампанії проти Габсбургів, яку мав здійснити протеже султана в Угорщині Янош Запольяї. Зокрема, султан вимагав від господаря Молдавії надіслати на допомогу Запольї для участі в поході проти Фердинанда 60000 молдавських вояків, обіцяючи йому підтримку у вирішенні покутської проблеми з Польщею та прощення за причетність до вбивства А. Грітті. Король східної частини

Мал. 6. Король Янош Запольяї (Мініатюра).

Угорщини Янош Запольї також обіцяв винагородити воєводу. Відтак надійшов наказ Сулеймана I направити Яношу Запольї для боротьби з Фердинандом ще 1000 молдавських кінних воїнів. Проте, в обох випадках господар проігнорував вимоги султана, що дало падишаху підстави поставити під серйозний сумнів лояльність його „данника і раба” [86, 39, 42, 47; 27, с. 273; 36, с. 142-143; 33, с. 115, 118, 123, 125; 31, с. 200]. Орієнтуючись на союз з Габсбургами, з якими підтримував також таємні зв'язки трансільванський князь Штефан Майлат, молдавський воєвода Петру Рареш в 1537 р. вступив у секретні зносини з

імператором Карлом V Габсбургом. Водночас він змушений був продовжувати війну з королем Польщі Сигізмундом I, оскільки спроби примирення між молдавською і польською сторонами, зроблені спершу за посередництва короля Фердинанда I, а пізніше імператора Карла V, позитивного результату для Петру Рареша не дали [27, с. 273; 36, с. 142-143; 33, с. 123, 125; 31, с. 200]. Тим часом боротьба в Угорщині між Яношем Запольяї та Фердинандом продовжувалася, не переходячи однак, у серйозну війну. Згодом, король Янош став схилитися на бік Габсбургів, побоюючись як і Рареш та Майлат султанського гніву через спільну причетність до смерті А. Грітті в Трансільванії. У лютому 1538 р. в м. Надьвароді (Орадя Маре) обидва угорські королі Янош Запольяї та Фердинанд I уклали між собою таємний мирний договір, яким передбачалося повернення угорської корони після смерті Запольяї представникам

Мал. 7. Польський король Сигізмунд I Старий.

Мал. 8. Молдавські та польські війська у битві під Обертином (Гравюра).

Габсбурзької династії, що у перспективі створювало умови для включення Угорщини до сфери впливів Священної Римської імперії [84, с. 97]. А створення на прохання Венеції папою Римським Павлом III в лютому 1538 р. християнської Священної ліги створило можливість для скоординованих антиосманських дій з боку імперії Габсбургів, Венеціанської республіки, Папської області, Мальтійського Ордену та Іспанського королівства.

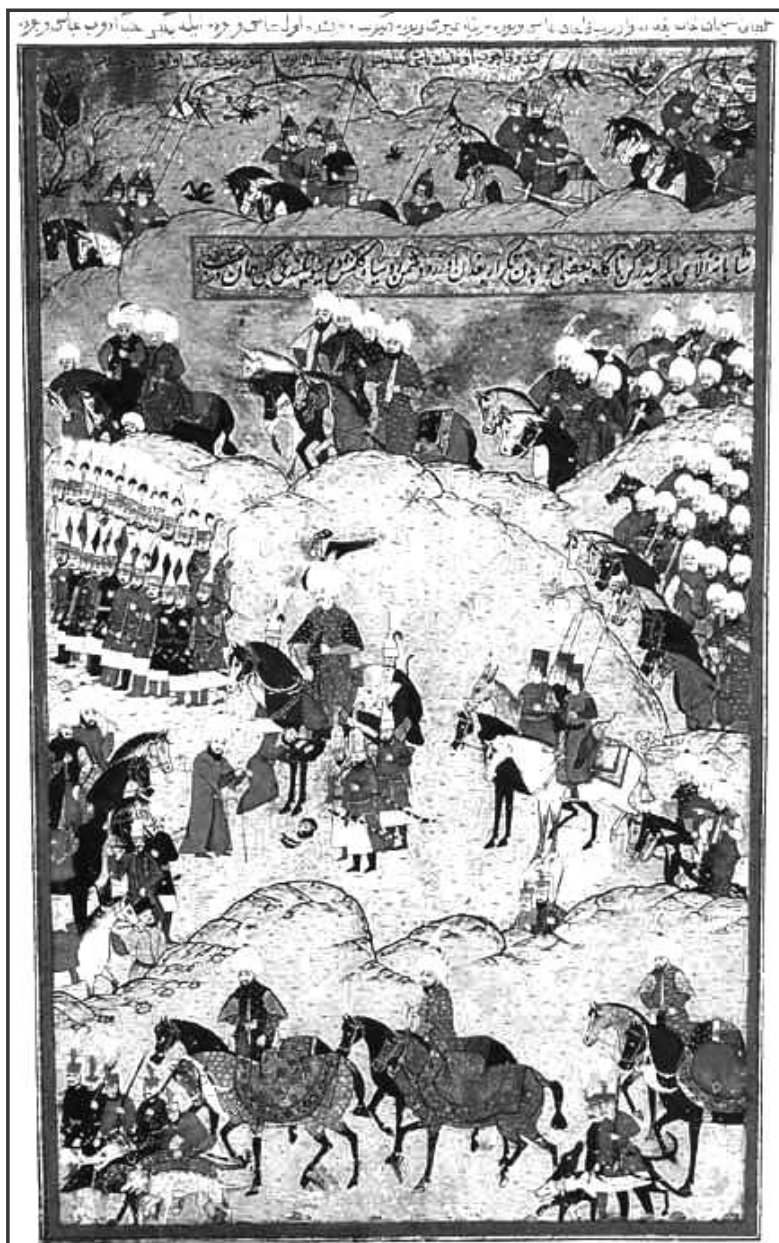
Коли в Осаяній Порті дізналися від Яноша Запольяї про зв'язки молдавського господаря з Габсбургами (а останні в союзі

з іншими країнами християнської Священної ліги почали реально загрожувати інтересам Османської імперії в континентальній Європі та Середземномор'ї), ситуація з перебуванням на престолі Молдавії одверто антитурецьки налаштованого воєводи спонукала султана до активних дій [86, с. 44-45; 36, с. 143; 26, с. 30; 33, с. 126; 57, с. 141-143]. Причин для усунення від влади в Молдавському князівстві Петру Рареша у султана Сулеймана

Мал. 9. Алоізіо Грітті (Гравюра).

І було більш ніж достатньо: причетність воєводи до вбивства у Трансільванії султанського емісара А. Грітті, укладення антиосманського союзу з Габсбургами, продовження воєнного конфлікту із Польсько-Литовською державою, з якою Порта була зв'язана мирним договором, і, зрештою, відмова господаря в 1536 р. виконати султанський наказ щодо надання військової підтримки Яношу Запольяї у війні проти Габсбургів. Характерно, що план по зміщенню зрадливого васала визрів у султана ще перед іранською

Мал. 10. Похід султана Сулеймана на Молдавію (Мініатюра з Хунернаме).

кампанією. А після її завершення у султана з'явилися всі можливості для його реалізації [84, с. 97; 33, с. 124-126; 36, с. 143; 35, с. 31].

Таким чином, як цілком вірно стверджував османський хроніст Рустем-паша, основна причина походу султана Сулеймана в 1538 р. проти Петру Рареша полягала у його „спільній справі з гяурами” [9, с. 254]. Тобто господарю ставився в вину його антиосманський союз з Габсбургами, спрямований на звільнення від сюзеренітету

Мал. 11. Лютфі-паша (Гравюра).

Мал. 12. Коронний гетьман Я. Тарновський.

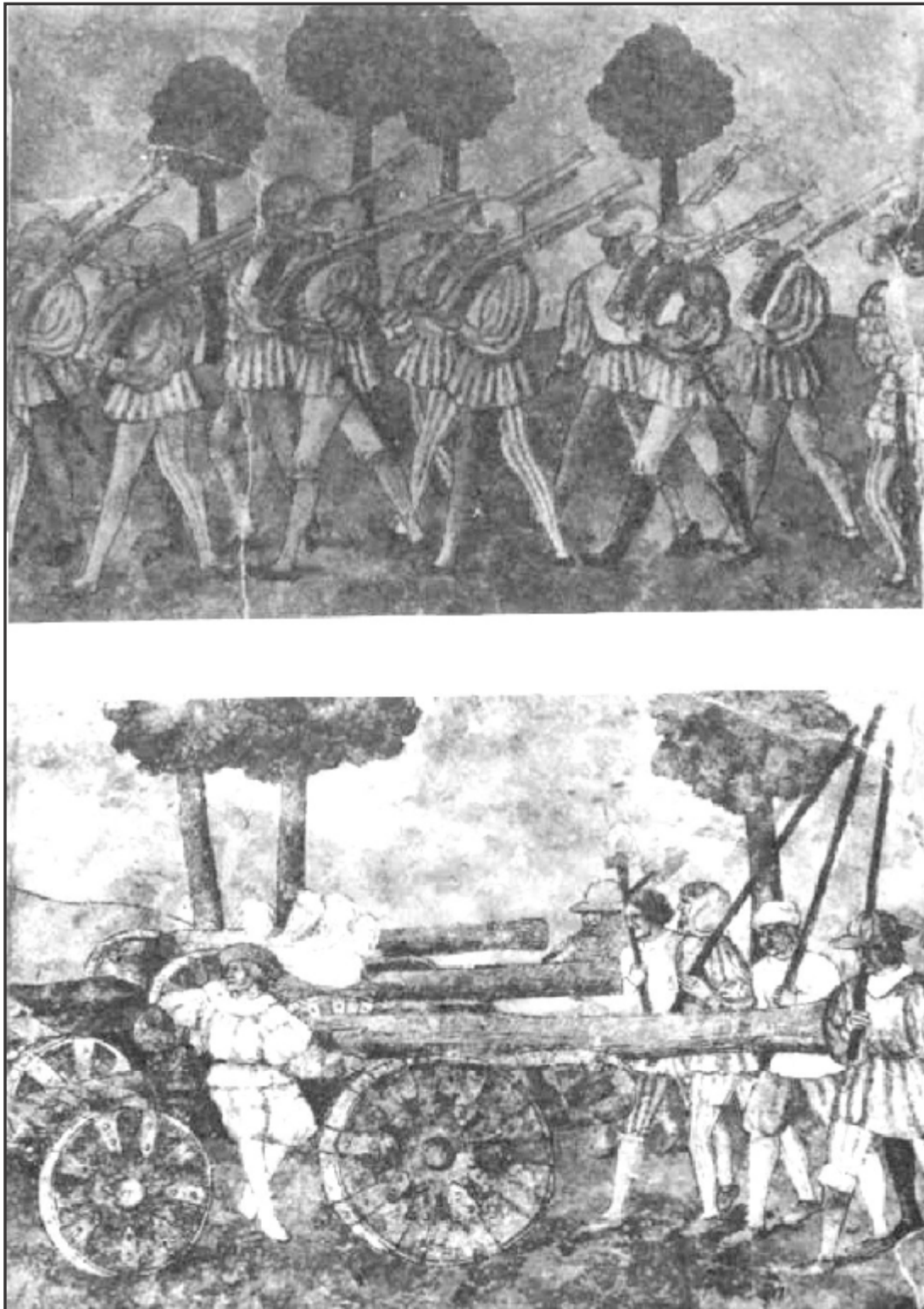
Порти. І ця проблема серйозно непокоїла султана. Турецький літописець Ібрагім Печеві зауважував, що після багатьох завоювань Сулеймана, здійснених у Європі та Азії, „його серце переймалося тим, що невірні молдавани не підкорялися цілком його владі” [9, с. 478].

Наміри падишаха щодо його невірного данника поділяв польський король Сигізмунд I, який починаючи з 1533 р. пропонував султану замінити Петру Рареша на воєводському

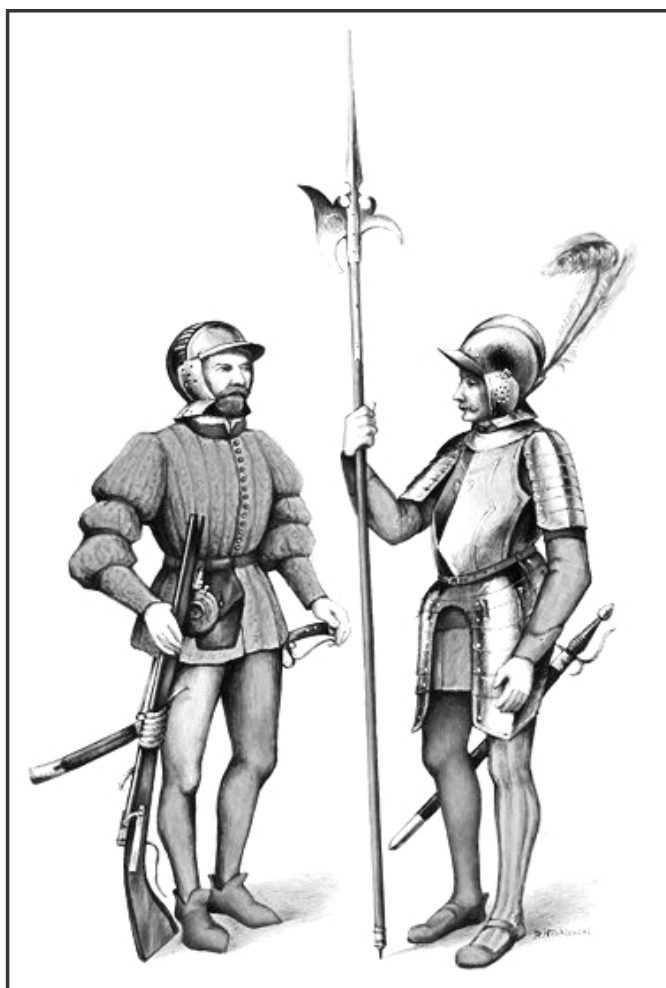
Мал. 13. Польська кіннота в поході (За М. Плевчинським).

престолі якимось османським ставлеником з молдаван. У черговий раз цю принципову позицію короля озвучив у травні 1538 р. в Стамбулі польський посол Еразм Кретковський, який, правда, застерігав султана від намірів перетворення Молдавського воєводства на пашалик. Порту така позиція польської сторони цілком влаштувала, оскільки король практично визнав османський сюзеренітет в Молдавії та остаточно зрікався своїх претензій на цю територію [86, с. 45-47; 33, с. 124-126; 36, с. 143; 35, с. 31; 88, с. 21]. Тим часом, в середині Молдавської

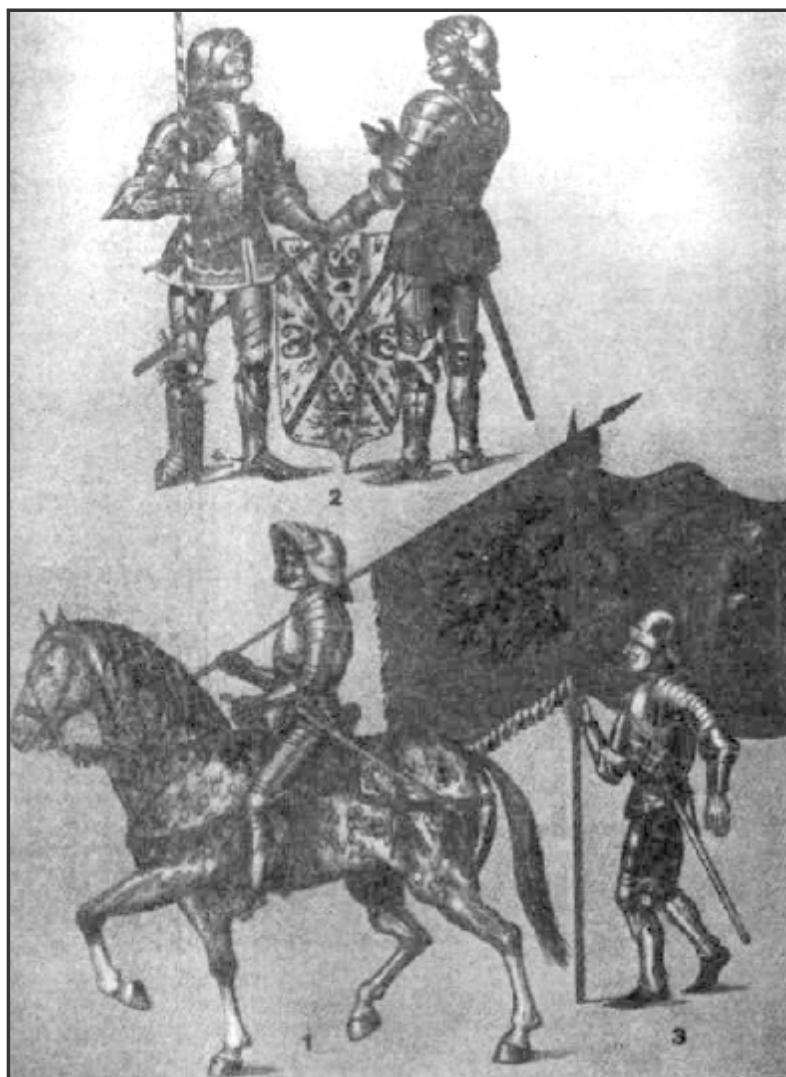

Мал. 14. Польська піхота і артилерія на марші
(За М. Плевчинським).

землі набирала силу боярська опозиція проти Петру Рареша, провідники якої, в умовах загострення османсько-молдавських стосунків, вбачали вихід у підпорядкуванні країни Оттоманській Порті та почали таємні перемовини щодо заміни господаря на турецького ставленика [86, с. 45; 35, с. 31]. За свідченням молдавського літописця, Романського єпископа Макарія: „Тогожде убо льта бьше нькто Михул, великъ убо саном, родом арбанась, чловькъ многокъзнень, яко же глаголять, вода и развращая вься. Срѣдечнюя къ нему явлѣся, храня вѣ тайнѣ же льсти растааше и сѣвѣти пѣдни клеветами сѣшивааше, и придруживѣ себе желаящих чюждаа вѣзимати и своа вѣзращати неправедным обычаем. И зачинають сѣмене ненвѣрствия, и къ великому перскому царю писаниа скровнѣ посилает, зрящюя къ отметнютю. Он же ничѣсо же разложивѣ, ню абие дѣхню, яко же западникѣ,

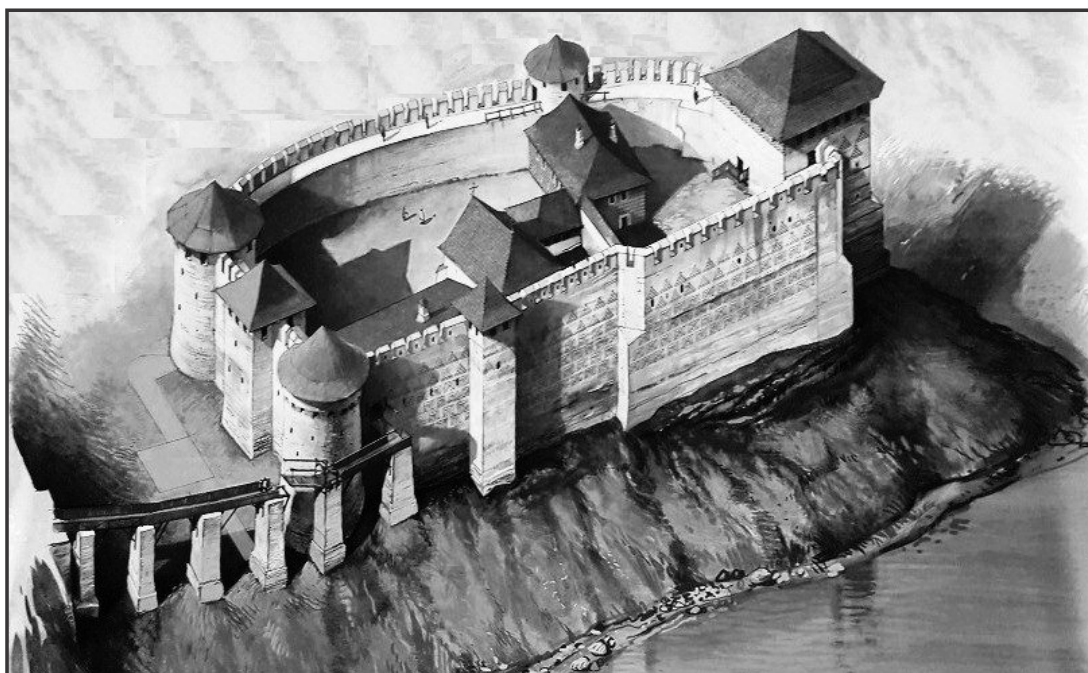
Мал. 15. Польські піхотинці.

Мал. 16. Польські воїни (За М. Плевчинським).

сверьподыханень и буря тяжкоруюшиа, и вуста страшно яко лвь ревьи, веди съ собою легеона множество” [4, с. 84].

Приготування до вторгнення в Молдавську землю з метою її підкорення та зміщення господаря султан розпочав у глибокій таємниці. Османський хроніст Ібрагім Печеві стверджував, що падишах, „не пояснюючи нічого відносно обстановки, що склалася і не повідомляючи нікому про своє рішення, почав готуватися до воєнного походу” [9, с. 478]. У Польщі теж посилено готувалися до продовження воєнних дій з воєводою Петрилом, причому підготовка до виступу війська в великий похід почалася ще з осені 1537 р., а на початку наступного року знов почалися дрібні прикордонні сутички [57, с. 135]. Зокрема, за свідченням хроніки

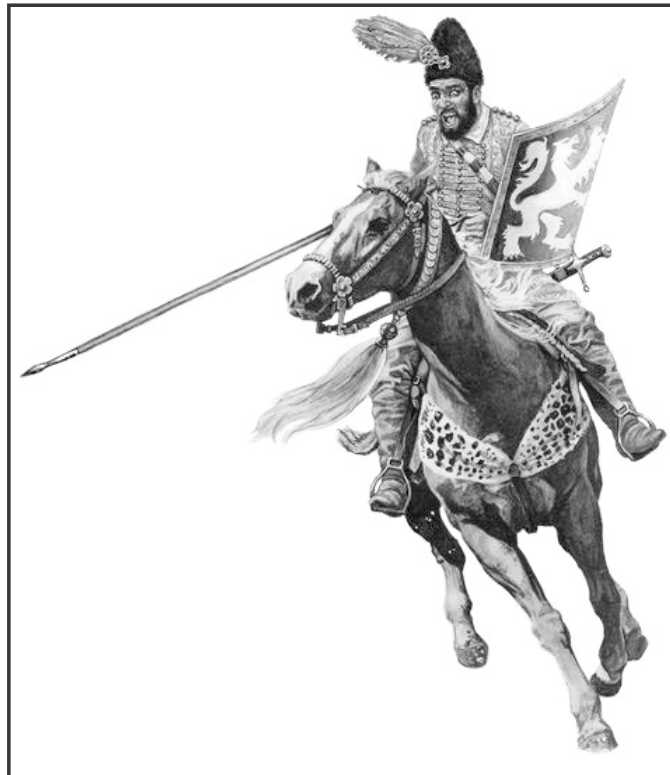
Мал. 17. Хотинський замок (за Раду Олтяном).

Феодосія Софоновича: „Року 1538 поляки, впавши до Волоскої землі, користи побрали немалыи. Господар волоскіи, зобравши дватцать тисячеи воиска, Подолье пустошилъ и гетмана полногѡ Сенявского з воискомъ збил, взялъ много користи і в неволю поляков, болше, тысячи побрал значныхъ и подлыхъ. Того ж року црѣ турецкіи Волоскую землю под свою мощь подбил [5, с. 216-217].

Похід падишаха Сулеймана Пишного проти Молдавії розпочався 8 липня 1538 р. з його урочистого виїзду зі Стамбула. А 18 липня султан разом з синами шехзаде Мехмедом та Селімом був уже в Адріанополі. Там Сулейман оголосив про початок „священної війни” (газавату) проти молдавського господаря. Хроніст Ібрагім Печеві стверджував, що після цього було „послано чаушів до беїв Сілістрії, Нікополя та Відіна, щоб збудували міст в місцевості, що зветься Ісакча. Відрядили гінців, які повинні були передати розпорядження про необхідність звернути більш серйозну увагу на готовність військ” [9, с. 478]. Другий візир Ходжа Лютфі-паша бен Абд-ель-Муїн та літописець Рустем-паша засвідчують, що з Адріанополя було направлено султанський фірман до кримського хана Сахіб-Герая, у якому наказувалося, щоби й він прийшов „готовим до війни проти Кара-Богданії” [9, с. 247, 254]. Під час

Мал. 18. Татарський вершник.

Мал. 19. Молдавський кіннотник (За мал. М. Шишка).

Мал. 20. Молдавський боярин (Мініатюра).

перебування в Адріанополі Сулейман прийняв також польського посла Е. Кретковського, через якого повідомив короля Сигізмунда I про свій вихід в похід „проти цього лиходія, воєводи Молдавії”¹

Армія султана, яка вирушила у молдавську виправу, налічувала, за твердженням угорського дипломата, майбутнього Естергомського архієпископа, Антуна Вранчича, 150000 чоловік і мала у своєму розпорядженні 225-230 гармат. До її складу входив також корпус яничар чисельністю 8000 чол. А валаський воєвода Раду Паїсій отримав завдання розчистити лісові дороги, для чого надав у розпорядження султана 3000 алебардистів [12, с. 76; 7, с. 382; 9, с. 268; 57, с. 145-146; 19, с. 438; 22, с.78]. Минувши 5 серпня балканські перевали, через два дні султан з військом був уже неподалік Дунаю.

За словами хроністів Рустема-паші та Ібрагіма Печеві, тут з Сулейманом Пишним зустрілися послы молдавського господаря Унгур та Іванко, які нібито не знали проти кого йде війною османський падишах. Султан направив до Петру Рареша посла Сінана-Челебі (потурченого молдаванина), який мав передати господарю вимогу Сулеймана з’явитись до нього особисто [57, с. 146-148; 9, с. 254, 479]. В очікуванні воєводи Молдавії, який заявив султанському посланцю про свою готовність до особистої зустрічі

¹ Польський історик В. Конопчинський зазначав, що султан вимагав від польської сторони закрити господарю Петру Рарешу шлях для втечі за кордон на півночі, що було успішно здійснено коронним гетьманом Я. Тарновським, який у серпні 1538 р. взяв в облогу молдавську фортецю Хотин [65, с. 58].

Мал. 21. Молдавський воїн періоду правління Петру Рареша.

з падишахом (насправді господар затягував час), Сулейман з військом неспішно йшов до Дунаю, очікуючи, очевидно, можливих активних дій країн християнської Священної ліги в Середземноморському регіоні.

17 серпня 1538 р., коли султан став табором у Бабадазі, 20000 військо польського коронного гетьмана Яна Тарновського, яке було добре забезпечене облоговою артилерією і прямувало з Глинян через Теробовлю, Скалу та Кам'янець до молдавського кордону, переправилося через Дністер та розпочало облогу Хотина, обороною якого керував пиркелаб Тоадер (єдиноутробний брат воєводи Петру Рареша¹) [12, с. 76; 6, с. 156; 45, с. 19; 57, с. 146; 88, с. 21; 13, с. 193; 86, с. 48; 40, с. 128; 83, с. 73]. Єпископ Макарій, описуючи в хроніці інвазію польського війська в

північну частину країни, пов'язував її з домовленістю короля з султаном щодо захоплення Молдавії: „И от съвера тяжкоумнии и кратькоризнии и длъгонозии, яко вода многомятнаа съ шумом пролиашяся, и ти перскаа мюдръствуют, и яко гръдый смръчь хотяхю Хотинь тврѣдостъный и крѣпконирины погълтити” [4, с. 84].

Владика Макарій говорить також про вторгнення в цей час до Молдавської землі зі сходу загонів кримських татар, засвідчуючи, що тоді „къ Персом бо звъровидныя татарскыя силы сътекшеса” [4, с. 84]. За словами автора „Молдавсько-польського літопису 1352-1564 рр.”, перед тим як укласти перемир'я з поляками: „... той Петро воєвода розгромив був татар біля Штефанешт доценту”

¹ В ході подій 1538 р. втік до Польщі зі своєю дружиною та двома дітьми. У жовтні 1538 р. султан вимагав його видачі.

Мал. 22. Солак
(Мініатюра).

[4, с. 122]. За словами Макарія, „у той самий час султан Сулейман, турецький цар, прийшов сам зі своїм військом в Молдавію, перейшовши Дунай, далі йти не насмілився”, поки „чув про королівських людей під Хотиним, не рушив з місця, люди ж королівські рушили від Хотина” [4, с. 122].

Після перемоги над татарами, 28 серпня молдавський господар прибув з 46000 військом до обложеного поляками Хотина і став табором в милі від польського війська, яке, за словами автора „Молдавсько-польського літопису 1352-1564 рр.”, вже „два тижні” під командуванням коронного гетьмана „Яна графа з Тарнова” здобувало Хотинський замок. Хроніст свідчить, що Петру-воєвода „там королівському гетьману поклонився і склав присягу польському королю з усіма своїми панами” [4, с. 122]. Однією із умов, укладеної біля Хотина 29-30 серпня, мирної угоди була відмова воєводи Петру Рареша від претензій на Покуття. Зважаючи на загрозу османської інвазії, господар її прийняв. Крім того, він обіцяв королю відшкодування за набіги на прикордонні польські землі. Було

також узгоджено строки двостороннього обміну полоненими. Посередником в мирних перемовинах виступив угорський король Фердинанд I, допомога якого молдавському союзнику тоді власне цим й обмежилася [57, с. 149; 33, с. 126; 86, с. 48; 51, с. 178].

За твердженням літописця, господар Молдавії спробував також домовитися з коронним гетьманом Я. Тарновським, „щоби той дав йому людей за гроші проти турка, чого королівський гетьман зробити не забажав через ту обставину, що в короля був мир з турецьким царем” [4, с. 122]. Передавши Хотин польській залозі, Петру Рареш зі всім своїм військом рушив від північних рубежів до центральної Молдавії, на зустріч османам [57, с. 150].

За цей час Сулейман Пишний зі своєю армією, так і не дочекавшись прибуття на особисту зустріч Петру Рареша, полишив Бабадаг. „Відтак падишах, – як стверджував Ібрагім Печеві, – затримуючись на зупинках не більше 1-2 днів, 22 числа місяця Реві-іль-Еввелъ (18 серпня 1538 р.) прибув на пристань Ісакчі. Санджакбей Сілістрії завершив спорудження мосту і так його зміцнив, що він не був схожим на жоден інший міст, побудований досі. Що стосується війська, зібраного в похід, то його кількість була такою, якої не було в інших походах. Через міст вони проходили упродовж двох днів” [9, с. 479]. Про подальший рух війська султана в межах долішньої частини Молдавії Ібрагім Печеві повідомляв: „Звідси дісталися до берегів великої ріки, що зветься Прут, де стали табором. Візиру Лютфі-паші доручили спорудити в цьому місці міст. У короткі терміни міст було зведено і військо вночі й вдень стало переходити на протилежний берег” [9, с. 479].

31 серпня султанське військо стало табором у м. Фельчіу. 1 вересня туди прибув султан [57, с. 150; 75, с. 265]. Д. Кантемир у „Історії Османської імперії” зауважував, що увійшовши до Молдавії Сулейман заявив, що прийшов туди як друг [46, с. 295]. Далі шлях армії султана пролягав через Васлуй, долиною Пруту до Ясс. У м. Ясси султан увійшов 9 вересня [9, с. 254; 57, с. 150, 152; 22, с. 78; 86, с. 49]. Там до султанського війська, за свідченням Рустема-паші, приєдналися 100000 кримських татар хана Сахіб-Герая, якому було організовано урочисту зустріч [9, с. 254]. З цієї нагоди влаштували салют. З необережності під час салютування яничар, на думку австрійського історика Й. фон Хаммера, в Яссах сталася велика пожежа, під час якої, згоріло не лише місто, але й новий палац Петру Рареша та всі церкви [58, с. 152]. Османський хроніст Ібрагім Печеві так говорить про її

наслідки: „У цей же час було спалено й зрівняно з землею місто Ясси” [9, с. 480]. Літописець Рустем-паша констатував, що після „дводенного перебування у Яссах султан відправився до річок Бахлуй і Сірет” [9, с. 480]. А 11 вересня військо падишаха прибуло в Тиргу-Фрумос.

Розуміючи, що далі Сулейман I, як до нього й інші османські завойовники, рухатиметься через долину р. Жіжії та долиною Сірету до столичної Сучави, господар Петру Рареш вирішив дати туркам бій в районі Ботошань, де була малоприсадатна для маневру місцевість і це звело б нанівець чисельну перевагу султанської армії. Щоб перепинити противнику шлях він розпорядився робити в тій місцевості на дорогах і в лісах укріплення [57, с. 152-153]. За словами Ібрагіма Печеві, „у цей час проклятий, що називався воєводою Молдавії, з тисячами невірних сховався у непрохідних та неприступних горах Ботошань. Він зміцнив підступи до них, звів високі загородження на дорогах та перепони в руслах потоків і, перекрив шляхи, вирішив чинити там спротив. Однак щасливий падишах наказав воякам-алебардникам з Валахії, які були при ньому, прорубати і ті прорубали туди широку дорогу, отождодних перепон для проходу ісламських військ не було” [9, с. 479-480]. Насух Матракі також стверджував, що люди воєводи копали рови та робили палісади в долині р. Жіжія, влаштували засіки у лісах, „щоб перекрити проходи славним газіям довколо знаменитого пагорба Ботошань, а також поблизу Драгшань, які вважаються найважчими місцями для проникнення” [9, с. 225]. За його словами, готуючись до битви з султаном, Петру зібрав всіх своїх бояр, кіннотників, а також невелике число селян-ополченців [9, с. 225]. А Мустафа Алі повідомляв, що здійснюючи фортифікаційні роботи в лісах та на дорогах в районі Ботошань, молдавський господар зібрав до бою 80000 військо з озброєних селян [9, с. 352]. Проте реальна чисельність збройних сил господаря в цій кампанії, на думку румунських істориків, становила десь 60-70 тис. воїнів (хоча, турецький історик М.А. Ердогру говорить про 70-80 тис. вояків). Така невелика чисельність війська Петру Рареша була обумовлена тим, що бояри зірвали організований воєводою набір селян-ополченців до „Великого війська”, не бажаючи позбавляти

Мал. 23. Османські кіннотники-спагі.

себе робочих рук [57, с. 152-153; 52, с. 325; 33, с. 127]. Сподівання на воєнну допомогу проти османів з боку Фердинанда I та Яноша Запольяї були марними. Обидва королі так і не спромоглися зібрати достатню кількість військ, але факт надання певної допомоги з боку Габсбургів королю Яношу, змусив Сулеймана Пишного утриматися від подальшого походу в Трансильванію. Натомість, обіцяні Фердинандом I молдавському господарю 2000-3000 піхоти з Секейської землі так і не дійшли до Молдавії [61, с. 147]. Дипломат Антун Вранчич, який перебував на службі короля Яноша Запольяї, інформував у рапорті з Угорщини, що його монарх радив Петру Рарешу піти з військом у Трансильванію, але

господар не вірив у щирість угорського правителя і розраховував зупинити османів наодинці [86, с. 49-50, 54]. Очевидно, воєвода мав намір, вдаючись до випробуваної тактики господаря Штефана Великого – використання особливостей ландшафту та маневрування, завдати поразки меншими силами чисельно більшій армії без сторонньої допомоги [57, с. 152-153; 86, с. 47-49].

Однак, перед вирішальною битвою з турками й татарами біля м. Ботошань майже всі великі бояри покинули господаря разом зі своїми загонами, причому частина з них відкрито перейшла на бік сутана, а валаські вояки зробили проходи в укріпленнях для військ султана [33, с. 127; 35, с. 32]. За свідченням автора „Літопису землі Молдавської від Драгоша-воєводи до Арона-воєводи” Грігоре Уреке, Петру-воєвода дізнався про зраду бояр від свого вірного келаря Нікоаре Хіри [12, с. 77]. Єпископ Макарій так описував реакцію господаря на зраду боярського оточення: „А посръдь труждаашеся молдавскый воем начяльникъ, И отвъсюду бѣхю недомыслѣна яже о помощи. А яже о сих попекшеися друг съ другом съединьшеся, и дрѣзости своею изригають тяготю, и вльшеское люкавство помаль открыся. Ню бѣхю убо земноводних погрѣшевшѣ умы, и на бѣдющаа ослѣплени. Царскаго же чрътога хранитель, иже нарыцаашеся Хърра, яко сиа ущутивъ абие воеводѣ вѣсь обличает. И, о горе, рече, воеводо, властеле съвѣщавають отступление. Вѣстясеся сръдцем и страх и подвиг обѣять его, яко сиа слышавъ. От сго течаахю слѣзы из очию его и стенання чястовъздыхательнаа от сръдечныя стѣды, и бѣ видѣти умилено видѣние и достойно слѣзы. Кое бо зло не бѣ тога, кое ли не дрѣзнѣше ся, наскочивѣше яко бѣсннии пси. Онѣ же съматрѣти ясно вѣсхыщающих запорючивѣ, ютробою боля, с малими отходить, оставль мятежъ, слѣзами лице мочя, септемврия 14” [4, с. 85].

За твердженням османського хроніста Ібрагіма Печеві, „коли проклятий дізнався про це, то таємно від свого війська втік. А його вояки, через страх за долю власних дружин і дітей, у паніці розбіглися хто куди [...]. А для переслідування проклятого (Петру – М.Ч.) були виділені газії з Семендрії та чати з татарського війська” [9, с. 480]. Рятуючись втечею від переслідувачів, Петру

Рареш в супроводі 150 супутників (у тому числі 25 палацових пажів) швидко попрямував від Ботошань, де його покинули бояри, на північ, до Хотина, куди прибув 14 або 15 вересня. Але залога не впустила Петру Рареша до замку. Таким чином, дорога для втечі на Польщу, а звідти до Москви, як він собі спершу планував, була закрита. Залишався один шлях для порятунку, через гори в Трансільванію, де воєвода володів замками Чичеу та Четатя-де-Балте, а також мав інші ленні володіння [57, с. 150-151, 162-163]. Як пише молдавський літописець Грігоре Уреке, оточений звідусіль ворогами і всіма покинутий, Петру Рареш, залишивши престол, втік у гори, маючи намір дістатися Угорської землі [12, с. 77]. Прямуючи у бік гірських масивів, за якими починалася Трансільванія, господар здійснив стрімкий обхідний

Мал. 24. Яничар (Гравюра).

перехід з Хотина через Цецору, П'ятра та П'ятра Крачуна до монастиря Бистриця [57, с. 163-165; 12, с. 77; 61, с. 146]. Причому, як переказує хроніст Іон Некулче, жителі м. П'ятра виявили до господаря-втікача вороже ставлення [10, с. 13]. Як стверджував румунський історик Ш. Горовей, весь цей маршрут Петру Рареш подолав за дуже короткий час, з 14 до 17 вересня, а 18 вересня, не будучи впущений ігуменом Серапіоном усередину Бистрицького монастиря, він уже пішов „у гори” [57, с. 163-165]. Єпископ Макарій так описував ці події у своїй хроніці: „И яко идъаше шествуя ужастень съ вьсьцьм спъхом, персом минювь при задня, и идъаше неуклонно зря къ планином островеръхиимъ и вьнютръ Бистричьскаго монастиря къ вечеру бес пръщениа бьвь, хотя трудом покой обрости. Ненаказании же и скотоумнии и стръмни на злобу, яко ущутивше, монастир обтекошя, нападаахю, яко же дивии козлы. Он же вься пръзръвь устромися бьгством на бръзех конех украсти спасенне, обнажень бьв юного вьсего от своіх, яко бьгунь раб [...]. И бысть, о горе, нажайший въздуха, и яко денница под землею съкрися, или старородный крон, и удалися, бьгая невьдом весма, септемврия 18” [4, с. 85-86]. Автор „Молдавсько-польського літопису 1352 – 1564 pp.” більш коротко повідомив про обставини втечі Петру Рареша з країни: „Тоді він (*султан – М.Ч.*) пішов зі своїми військами до Сучави, а Петро воевода в Угорську землю перед тим поїхав” [4, с. 122]. Так само, кілька рядків про ці події залишив у своєму літописному творі вірменський хроніст з Кам'янця: „1538. Року 987. 17 вересня. Хондикар султан Сулейман напав на Волощину, і вигнав з країни парона Петра, і (той) удався до втечі” [2, с. 127].

Молдавський літописець Грігоре Уреке стверджував, що султан турецький Сулейман, йдучи з військом услід за Петру-воеводою, багато здобичі взяв та збитків зробив країні, підкорив її й прибув до Сучави [12, с. 78]. Сталося це 16 вересня 1538 р. Саме на цій даті сходяться більшість джерел [57, с. 153-154], хоча османський літописець Рустем-паша говорить, що Сулейман „став під Сучавою 22 Ребі-уль-Ахір (17 вересня) та зайняв місто” [9, с. 254]. Ворота столичної фортеці в Сучаві відчинив перед падишахом без бою сучавський портар Мігу [57, с. 153-154].

Рустем-паша у своїй хроніці відзначав, що „в той час як бояри Мігу і логофет (*Гавриїл Тротушан – М.Ч.*) піддалися, ворог (*Петру Рареш – М.Ч.*) продовжував свою втечу і його країна зрозуміла, що немає жодних причин, щоби невірні потерпали від засновників ісламу” [9, с. 255].

Розповідаючи про рейд 230000 армії Сулеймана від Тиргу-Фрумос до Сучави [52, с. 326], османські літописці залишили цікаві свідчення про обставини здачі Сучавської „престольної фортеці” у 1538 р., а також описали вигляд укріплень. Так, до прикладу, хроніст Мустафа Джелалзаде (відомий також як Ходжа Нішанджи), описуючи опанування султаном Сулейманом молдавської столиці, зазначав: „Армія вирушила в дорогу і пройшовши досить багато на 21-й день місяця Ребі-уль-Ахір (15 вересня), зайняла кілька міст, і прибула до міста Сучава, істинної столиці Молдавії. Мешканці цього міста, боячись турецького війська, розбіглися на всі боки. Сучава – це дуже квітуче місто. Його клімат помірний і має солодку та чисту воду. Оточене лісами та покрите зеленню. Коротше кажучи, це прекрасне місто з усіх точок зору. Цитадель має міцні високі вежі, вузькі двері, широкі рови, так що неможливо проникнути, навіть птаху пролетіти. На його вежах розміщено величезні гармати всіх розмірів, боєприпаси та запаси. Місто забезпечене ровами з вбитими гострими залізними та дерев’яними палями, а також іншими перешкодами. Фортеця настільки добре розташована, що її буде дуже важко здобути. У ретельно спроектованій вежі з дзвонами є майстерні. Коли прибуло турецьке військо, воно розташувалося на околиці міста, в долині, на горах, пагорбах і рівнині навколо. Ті, хто був в місті, розуміючи, що вони не можуть протистояти турецькій армії, змушені були підкорятися; тому вони здалися і доставили до падишаха ключі від міста” [9, с. 269].

Цей турецький хроніст також доволі докладно розповів про захоплення османами прихованих у Сучаві цінностей воєводи Петру, які той перед втечею закопав у таємному місці. За свідченням Мустафи Джелалзаде, султанському старшому конюшому Хусеїну-азі доручили скласти перелік цінностей, серед яких, зокрема, були: „срібні баранці, карафи, кавники, шапки,

Мал. 25. Валаський воїн.

чаші, прикрашені коштовними каменями мечі¹, німецькі мечі, мистецьки прикрашені клинки, коштовне каміння, ювелірні вироби, дорогий посуд, шовкові сорочки, дорогі книги, оправлені в срібло, Євангелії, хрести, монети, шовкові штофи і різні товари та багато іншого. Гроші та всі цінні речі було передано султанській скарбниці” [9, с. 270].

Автор „Літопису підкорення Молдавії” Насух Матракі, описуючи похід 1538/945 р., так само залишив свідчення про прибуття падишаха в Сучаву та пошуки скарбів воєводи-втікача: „Його величність султан, який могутній як небо, пройшовши дві зупинки, в 22-й день місяця Ребі-уль-Ахар [17 вересня 1538], згаданого вище року, щасливо прибув до фортеці Сучава, яка чудово укріплена стінами чисельними і міцними, котрі звів Олександр Великий (Іскандер) і має від одного кінця до іншого три ряди веж, що здіймаються до неба.

Це звичайне приємне, велике і вільне місце було перетворене на табір помережений валами, тому що там була велика кількість наметів, які тяглися до неба, і все, що бачив дивувало. До всього цього, крики, ридання і мольби про милість проклятих гяурів, обложених і захоплених в цій згаданій фортеці, які здіймалися в повітря. Схиливши долу свої смиренні й перелякані обличчя,

¹ Один із взятих султаном Сулейманом мечів колись належав воєводі Штефану Великому. Нині ця реліквія зберігається в палаці-музеї Топкапи у Стамбулі.

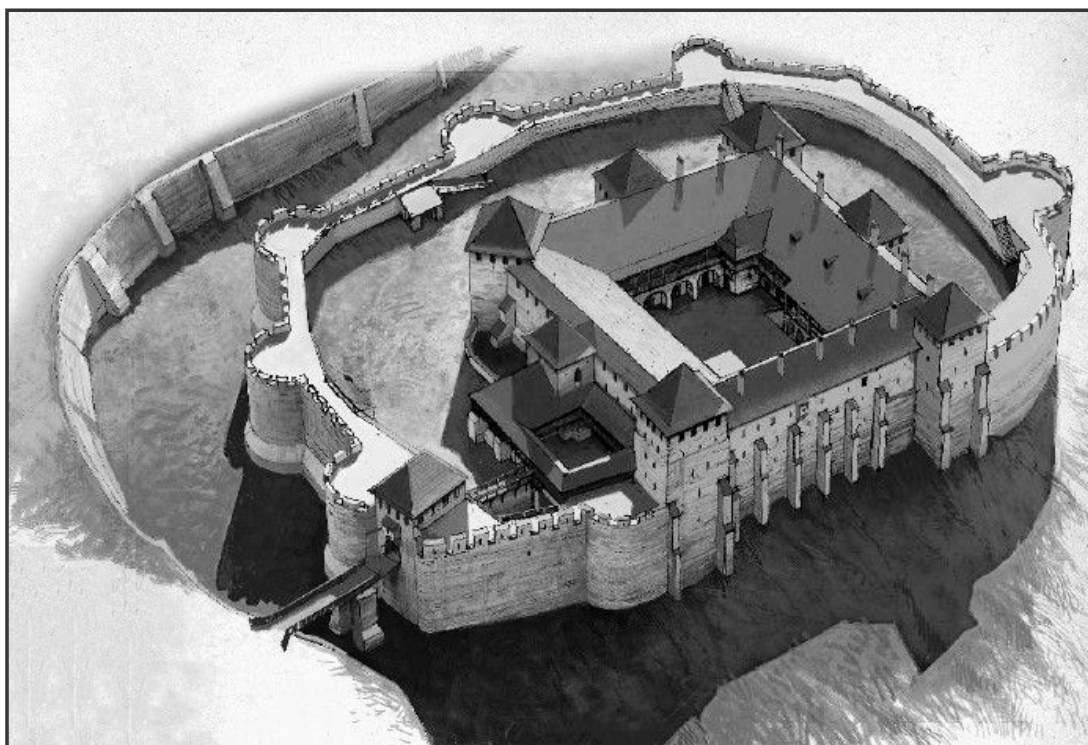
Мал. 26. Османські вояки на привалі (Гравюра).

вони благали прощення, здавалися лагідними і по-справжньому щирими; ключі, якими міцно і надійно замикалося місто впали перед султаном і він люб'язно їх вибачив перед судом захисника світу. Тому що, по милості Аллаха могутнього і милостивого, домігшись перемоги над ворогом було прийнято рішення про помилування і милосердне ставлення до жителів міста. Тим часом, у замку, як мовилося вище, була відкопана багата скарбниця, прихована у одній її частині, яка була узята в повне володіння до імператорської скарбниці” [9, с. 229].

Мал. 27. Османські газії - акінджі та делі.

Хроніст Мустафа Алі, описуючи прибуття до Сучави і перебування там османського падишаха, констатував: „Через певний час вони прийшли до багатих сіл, добре забезпечених водою, з великими садами в волостях Молдавії. Продовжуючи слідувати цим шляхом, в 27 день місяця Ребі-уль-Ахар (22 вересня 1538 р.), зупинився імператор в місті, що зветься Сучава, стародавній столиці, яку втратив проклятий <Петру Рареш>. Це було дійсно приємне місто, з гарним кліматом, з виноградниками та колодязями, прекрасними місцями для розваг. І, нарешті, резиденція нерозсудливих невірних, яка є фортецею з баштами, як малими, так і великими, що мають увігнуту форму, здіймаючись до

Мал. 28. Сучавський замок (За мал. Раду Олтяном).

неба, має широкий і глибокий рив. Крім того, щоб захистити місто, на додаток до потужних веж, озброєна гарматами на бастіонах, а також має різні пішохідні доріжки, вимощені деревом. Тут можна захищатися з великою мужністю і завзяттям. Раптово перед нею постав намет його імператорської величності біля глибокого рову, <турки> перейшли через нього і заповнили пагорби поруч. Потім зібралось велике число ханських татар і всі, що були в фортеці, відчувши та побачивши велич армії великого <турецького> імператора зрозуміли, що, якщо вони чинитимуть опір, жоден не втече живим. Таким чином, всі в фортеці були налякані, і, щоб уникнути шкоди й загибелі, вручили ключі від замку, передавши його Порті для зберігання. Їхні голоси, що благали прощення та порятунку, піднялися в повітрі. Крім того, їхні священики просили його величність султана (şehiriâr) помилувати селян, не грабувати країну, яку господарі Молдавії підпорядковують Порті.

Нарешті, після наради упродовж чотирьох днів, було видано імператорський указ, щоб ніхто не захоплював дітей і сім'ї селян, які перебували під захистом як й інші данники. На четвертий день, бояри і аристократія невірних з Молдавії зібралися та попросили

вибачення у імператорської Порти, притулку людства. І замість того проклятим було багато задоволення” [9, с. 353-354].

Ібрагім Печеві також говорить, що після втечі Петру Рареша, „падишах попрямував до міста званого Сучава, столиці вілаєту Молдавія. Всі його жителі поховалися зі страху перед ісламськими військами. Щасливий падишах, захисник Всесвіту, пробачив все населення Молдавії і видав указ, щоби упродовж чотирьох днів з’явилися всі бояри, сини боярські, високі церковні достойники, ченці та священники до двору захисника Всесвіту. Коли падишах довідався, що у міському палаці вищезгаданого бунтівника і втікача Петру залишилися гроші та багатства, він послав старшого конюшого Хасана-агу знайти те все і скласти опис знайденого. Хасан-ага став копати в місцях, де ймовірно могли бути заховані скарби. Ним було виявлено різноманітний золотий і срібний посуд, прикрашені золотом, тонкої роботи хрести, списи, інкрустовані мечі, Євангелії у золотій оправі, різноманітні речі, коштовності і тканини. Всі ці незлічені предмети стали набутком державної скарбниці.

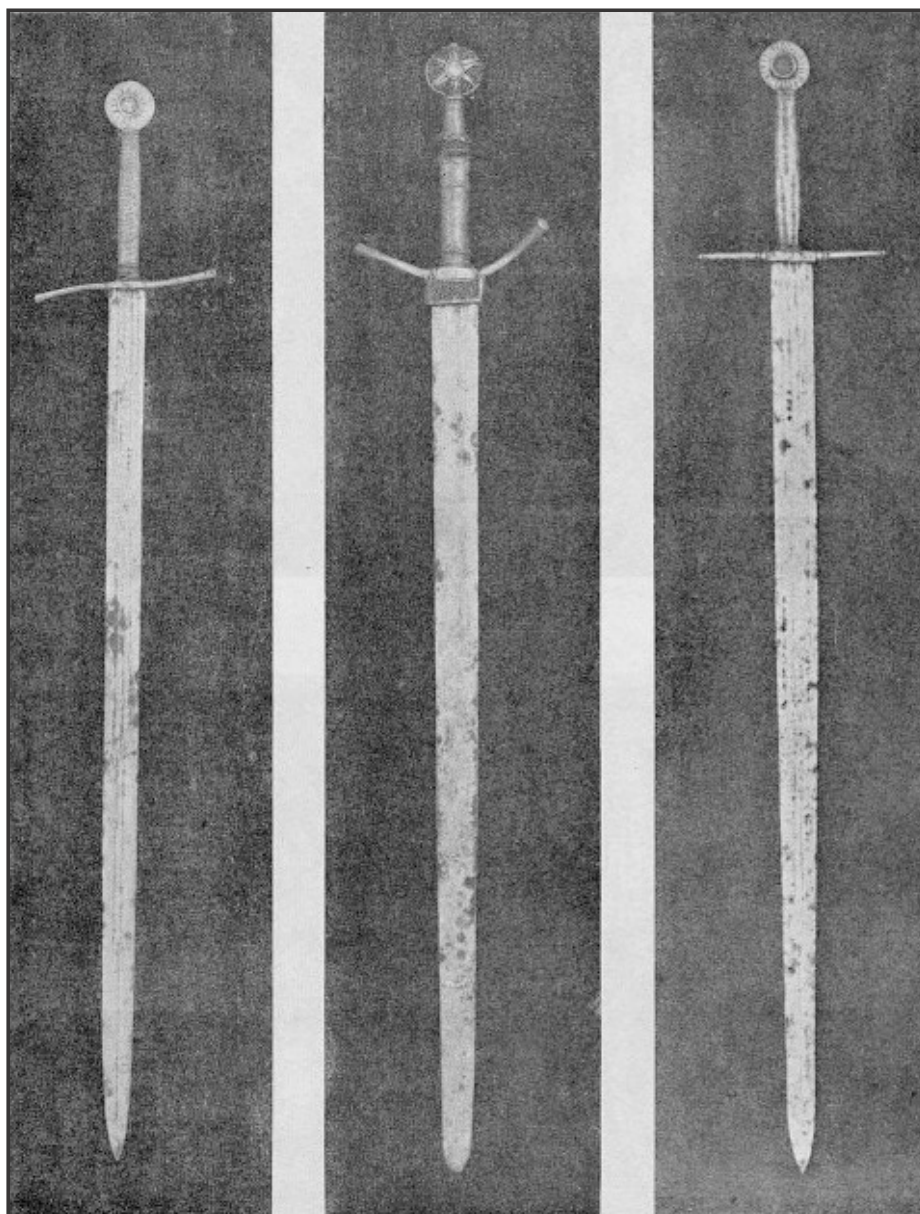
Бояри Молдавії, урядники та інші знатні особи з’явилися до падишаха і запевнили його у своїй відданості. Вони поклялися на хрестах, що будуть беззастережно виконувати всі розпорядження падишаха. Тоді ж вони стали просити падишаха призначити їхнім воєводою Четне, сина воєводи Штефана. Їхнє побажання було прийнято з умовою, що вони будуть виплачувати харадж” [9, с. 480]. За твердженням молдавського літописця Грігоре Уреке, бояри та владики спершу зібралися в Бедеуць на нараду, де порадившись постановили направити до султана посла Трифона Чолпана, який мав засвідчити покірність молдавського боярства та просити султанського милості на обрання господарем Молдавії Штефана, сина Олександра¹. І султан вислухав посла та схвалив їхній вибір [12, с. 78].

Османський літописець Мустафа Алі, описуючи вибори та інтронізацію нового молдавського господаря, згадав про

¹ Старший син Штефана III Великого Олександр (+1496 р.) доводився Петру Рарешу єдинокровним старшим братом, а отже Штефан V був його племінником.

запровадження в інавгураційну процедуру нового обряду – надання султаном воєводі яскравого каптана та позолоченого головного убору: „Потім на прохання райї, воєводою був затверджений бейзаде Цетне, син Стефана воєводи, який довго і слухняно служив у Порті, прийнявши скіпетр. Його одягли у червоний каптан та увінчали позолоченою шапочкою [...]. За звичаєм новий воєвода зайняв престол Молдавії” [9, с. 354].

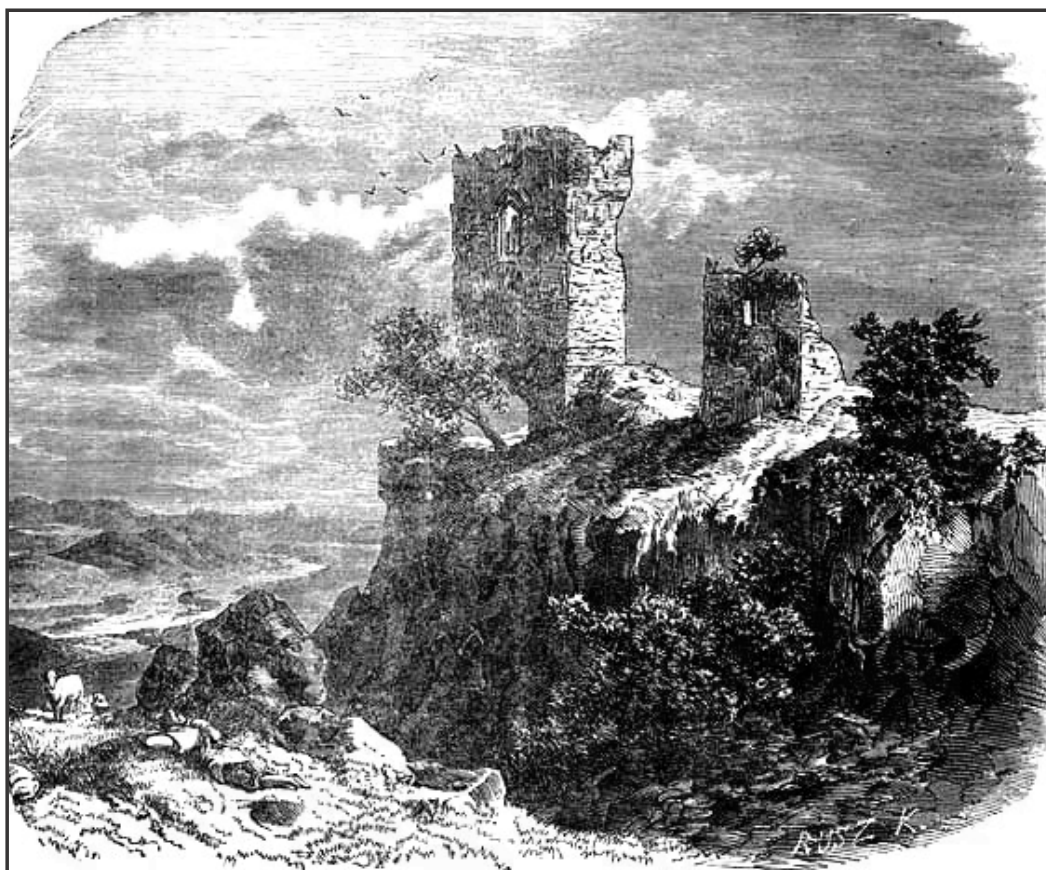
Хроніст Ібрагім Печеві додає, що під час інтронізації „воєводі вручили благословенну грамоту султана – берат і відповідно до османських звичаїв обдарували бьорком (головним убором яничар), шитою золотом шапочкою (ускюф) та яскравим кафтаном. А як воєвода входив до міста Сучави, столиці Молдавії, то за традицією його зустріли музикою, у виконанні оркестру з великих барабанів і литаврів та з розгорнутими знаменами (алем)”. Резюмуючи свою оповідь про цю подію, турецький літописець відзначив, що „в цей день вілаєт Молдавія вступив під владу держави османів” [9, с. 481]. Польський хроніст Олександр Гваньїні з приводу виборів нового молдавського господаря у своїй хроніці констатував, що „турецькі війська, не затримуючись, прийшли тоді до Молдавії і посадили на Молдавське воєводство нового господаря Стефана Олександровича, а Петрила викурили, і він утік до угорського короля Януша й залишився із скарбами у його замку Цицава. Ця молдавська переміна певний час продовжувала непевність – чи буде мир, чи буде війна. Але потім новий воєвода Стефан уклав мир з Польщею на належних умовах” [1, с. 754]. Романський єпископ Макарій з розпачем писав у хроніці про втрачений тоді Молдавською землею суверенітет: „Тогда и прькрасный сучавский град Персом повинюся и яко невьстю прьукрашения и яко прьрабу посрамиша и яко напютнюя блудницю; богатство царей и рькы имьниом измайлтъне почръпоша, остуду же яко многопобьдникъ възвратися грьдний онь Персом князь въ царский достиг град, оставиль намьстника царствию Стефана нькогого” [4, с. 88]. При господарі Штефані V в Сучаві султан залишив для охорони 500 яничар [58, с. 152; 60, с. 381; 33, с. 128-129; 35, с. 32; 36, с. 144; 48, с. 188; 83, с. 101]. Ібрагім Печеві у своїй хроніці констатував, що за договором

Мал. 29. Трофейні мечі з Сучави в експозиції Топкапе.

з султаном, господарю й населенню країни „належало коритися всім указам, які надходили від падишаха, а воєвода повинен був раз у два роки доправляти до Стамбулу харадж, що належить з його боку” [9, с. 481].

Окрім того, до володінь Османської імперії було приєднано Буджак та фортецю Тигина з округою. За переконанням хроніста Ібрагіма Печеві, ця інкорпорація сталася „через багаторазове виникнення непорозумінь з приводу кордонів земель, приписаних до фортець Кілія та Аккерман”. „Щоби врегулювати це питання,

Мал. 30. Руїни колишнього замку Чичеу (Гравюра 1866 р.).

— писав він, — було вирішено виділити їм небагато землі в середній Молдавії і затвердити кордони по лінії від вищезгаданої води (Прут), починаючи з-під Фальчіу в бік Аккерману до вод Торлу (Дністра). Було укладено угоду, відповідно до якої вирішено побудувати по обидва боки цього кордону дві міцні фортеці [9, с. 480]. Таким чином, після завоювання країни, Порта зберегла Молдавії державність, надавши їй статус васальної неінкорпорованої території, яку султан планував використовувати як плацдарм для війн з сусідами і відторгла на свою користь лише частину стратегічно важливої території [33, с. 128; 51, с. 180; 57, с. 154]. За словами російської дослідниці Л. Семенової, „експедиція Сулеймана в Молдавське князівство справила вплив і на розстановку сил в європейській міжнародній політиці. Успіхи османських військ прискорили розпад антиосманської коаліції”, зокрема вона „сприяла розриву миру між Фердинандом і Запольяї та відновленню конфлікту в боротьбі за угорську корону” [36,

с. 144]. Таким чином, у той момент попередня ідея султана зайнятися одразу після підкорення Молдавії вирішенням ситуації в Угорщині відпала. Янош Запольяї, хоча й відмовив султанському послу у видачі Петру Рареша (котрий переховувався з дружиною, двома синами та донькою в Чичеу)¹, він направив до султана свого посла з привітаннями щодо переможного походу. А щоб запобігти можливим каральним акціям Порти через свої прогабсбурзькі хитання, відкупився від Сулеймана щедрими дарами та виплатою річної данини [86, с. 54, 57; 9, с. 481; 11, с. 81; 81, с. 144].

Тим часом Сулейман Пишний, вирішивши справу зі статусом Молдавії, 23 вересня виїхав із Сучави до мосту на Дунаї в Ісакчі [9, с. 481]. 27 вересня молдавську столицю залишило османсько-татарське військо [57, с. 157]. За твердженням літописця Грігоре Уреке, воєвода Штефан V з владиками і всіма молдавськими боярами супроводжував султана аж до Дунаю, після чого повернувся в Сучаву² [12, с. 78]. Як свідчив османський хроніст, другий візир Лютфі-паша, там в Ісакчі султан велів влаштувати табір, поставивши намети. На знак перемоги Сулеймана вдарили в барабани та литаври. Падишах нагородив учасників воєнної кампанії каптанами та чалмами і наказав розіслати повсюди звістку про свій переможний завойовницький похід [9, с. 248]. Після цього, за словами хроніста Ібрагіма Печеві, 23 жовтня 1538 р. падишах відбув до Адріанополя, „резиденції халіфа мусульман” [9, с. 481]. Характерно, що перед тим, султан Сулейман велів зробити у цитаделі щойно перейменованої в Бендери Тигинської фортеці пам’ятний напис такого змісту: „Я, раб Божий та султан цього світу. Милістю Божою я – проводир громади Мугаммада. Божа потуга та чудеса Мугаммада – мої супутники. Я – Сюлейман, в ім’я якого промовляється гутба у Меці й Медині. Я – шах у

¹ Петру Рареш переховувався в фортеці Чичеу понад півтора року, а потім відправився до Стамбулу. У 1541 р. він зумів повернути собі молдавський престол, сплативши султану великі гроші.

² Воєвода Штефан V, який називав себе „турком”, а молдаванами був прозваний „Лекусте”, через нашествя під час його правління на країну сарани, у 1540 р. загинув внаслідок змови. Йому наслідував син Богдана III господар Олександр Корня, після страти якого турками в Молдавії почалося друге правління воєводи Петру Рареша (1541-1546 рр.).

Багдаді, цісар у Візантії й султан у Єгипті, який посилає свої флоти у моря Європи, Магрибу та Індії. Я – султан, який узяв корону й трон Угорщини й віддав їх відданому рабу. Воеводу Петра, заколотника вельми злісного, я вигнав, коли від підків мого коня здійнявся пил, і я завоював країну Богдан (*Молдавію – М. Ч.*). Року 945, Хасан-бей, новий кадї Бендер, який влаштував переправу, допомігши морським беям. Я – Сюлейман, нащадок Османів, який збудував фортецю і написав хронограму” [24, с. 51; 83, с. 101, 231-232].

Таким чином, в першій половині XVI ст. Молдавська земля із данника Османської імперії, яким вона була з середини XV ст., перетворилася на її васала. Цей процес проходив у декілька етапів. Спершу відбулося оформлення відносин примусового васалітету в 1512 р. Відтак, після походу в 1538 р. до Молдавії султана Сулеймана Пишного й усунення з престолу прогабсбурзьки налаштованого воеводи Петру Рареша, Оттоманська Порта, зберігши Молдавське князівство як неінкорпоровану в імперію османів територію, стала втручатися у внутрішні справи воеводства, встановивши систему, при якій обраний в Молдавії господар затверджувався султаном і символічно наділявся ним знаками влади. Водночас, в 1538 р. на користь імперії османів від Молдавської землі Портою було відторгнуто Буджак та фортецю Тигина з довколишньою округою. Цим було завершено процес встановлення османського панування у Молдавії. Остаточне оформлення васального статусу Молдавської землі сприяло подальшому посиленню позицій Османської імперії в Південно-Східній та Центральній Європі.

Джерела та література: 1. Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії / Упорядкував та переклав з польської о. Юрій Мицик. – Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2007; 2. Кам’янецька хроніка (Уривки) / Пер. і коментарі О. І. Божка // Східний світ. – 2015. – №3. – С. 126-144; 3. Кантемир Д. Описание Молдавии [Текст]: [Пер. с латин.]; [Общ. ред., вступ. статья, примеч. и коммент. проф. В. Н. Ермуратского]. – Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1973; 4. Славяно-молдавские летописи XV – XVI вв. / Сост. Ф. А. Грекул; отв. ред. В. И. Буганов; АН СССР. Ин-т истории СССР. – М.: Наука, 1976; 5. Софонович Феодосій. Хроніка з літописців стародавніх. – К.: Наукова думка, 1992; 6. Axinte Uricarul. Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei. –

București: Editura Minerva, 1993. – Vol. I; 7. Călători străini despre Țările Române / Îngr. de M. Holban. – București: Editura Stiințifică, 1968. – Vol. 1; 8. Cronica Moldovei de la Cracovia. Sec. XIII – începutul sec. XVII / Ed.: Rezachevici Constantin. – București: Editura Meronia, 2006; 9. Cronici turcești privind Țările Române: Extrase. – Volumul 1: Sec. XV – mijlocul sec. XVII [Ed. Mihail Guboglo; Mustafa Mehmet]. – București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966; 10. Neculce I. Letopisețul Țării Moldovei și o samă de cuvinte. – București: Editura de stat pentru literatură și artă, 1959; 11. State papers Published under the Authority of er Majesty's Commission. – London, 1849. – Vol. VIII. – Part V; 12. Ureche G. Letopisețul Țării Moldovei de la Dragoș-vodă până la Aron-vodă // Ureche G., Costin M., Neculce I. Letopisețul Țării Moldovei...: Cronici. – Ch.: Hyperion, 1990. – P. 28-118; 13. Балух О. Від „Плонин” до Хотина: воєнно-політичний розвиток буковинських земель (50-ті рр. XIV – 30-ті рр. XVI ст.). – Чернівці: Наші книги, 2014; 14. Бартош І. Антиягеллонська коаліція на теренах Східної Європи наприкінці XV – початку XVI ст. // Український історичний збірник. – К., 2012. – Вип.15. – С. 18-26; 15. Бобров Л.А. Тактическое искусство крымских татар и ногаев конца XV – середины XVII вв. // История военного дела: исследования и источники. – СПб., 2016. – Специальный выпуск. V. Стояние на реке Угре 1480 – 2015. – Ч. II. – С. 209-388; 16. Борецькій-Бергфельд Н. Історія Румунії. – СПб.: Издание Акц. Общ. „Брокгаузъ-Ефронъ”, б/г.; 17. Буковина: історичний нарис / Ред. кол. С.С. Костишин, В.М. Ботушанський, О.В. Добржанський, Ю.І. Макар, О.М. Масан, Л.П. Михайлина. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998; 18. Гонца Г. В. К истории молдавско-турецких отношений начала XVI в. // Россия, Польша и Причерноморье в XV – XVIII вв. / Под ред. Б. А. Рыбакова. – М.:Наука, 1979. – С. 53-61; 19. Губоглу М. Поход Сулеймана Великолепного в Молдавию 1538/945 в свете турецьких летописей // Труды двадцать пятого международного конгресса востоковедов, Москва, 9 – 16 августа 1960 г. / Под ред. Б. Г. Гафурова и др. – М.: Восточная литература, 1963. – Т. 2. – С. 435-442; 20. Ермуратский В. Н. Общественно-политические взгляды Дмитрия Кантемира. – Кишинев: Государственное издательство Молдавии, 1956; 21. Жуковський А. Історія Буковини // Буковина – її минуле і сучасне. – Париж-Філядельфія-Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – С. 63-420; 22. Зайцев И. В. Крымская историографическая традиция XV – XIX вв.: пути развития: рукописи, тексты и источники. – М.: Восточная література, 2009; 23. Зайцев И. В. Между Москвой и Стамбулом. Джучидские государства, Москва и Османская империя (начало XV – первая половина XVI вв.). – М.: Рудомино, 2004; 24. Іналджик Г.

Османська імперія: класична доба, 1300 – 1600. – К.: Критика, 1998; **25.** История Молдавской ССР с древнейших времен до наших дней. – Кишинев: Штиинца, 1984; **26.** История Османского государства, общества и цивилизации. В 2-х тт. / Под ред. Э. Исханоглу. – Том 1. История османского государства и общества. – М.: Восточная литература, 2006; **27.** История Румынии / И. Болован, И.-А. Поп (координаторы) и др. / Пер. с рум. – М.: Весь мир, 2005; **28.** Кордуба М. Ілюстрована історія Буковини. – Чернівці: З друкарні товариства „Руської Ради”, 1906; **29.** Кройтор В. Покуття в міжнародних відносинах першої половини XVI ст. // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2012. – Вип. 22. – С. 3-9; **30.** Масан О. М. Буковина як об’єкт міжнародних відносин з давніх часів до 1774 р. // Буковина в контексті міжнародних відносин (з давніх часів до середини XX ст.). – Чернівці: Рута, 2005. – С. 9-168; **31.** Мохов Н. А. Молдавия эпохи феодализма (от древнейших времен до начала XIX века). – Кишинёв: Картя Молдовеняскэ, 1964; **32.** Огуй О.Д. Історія обігу грошових одиниць та їх найменувань на Буковині. Молдавський період. – Част. 2: 1475 – 1580. – Чернівці: Чернівецький нац. Ун-т, 2010; **33.** Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя четверть XIV – начало XIX в.) / Под ред. Д. М. Драгнева. – Кишинев: Штиинца, 1987; **34.** Пилипчук Я. До проблеми залежності Молдавії від Кримського ханства // Наш Крим. – 2015. – Вип. 1. – С. 92-102; **35.** Руссев Е. М. Борьба молдавского народа против оттоманского ига. – Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1968; **36.** Семенова Л. Е. Княжества Валахия и Молдавия. Конец XIV — начало XIX в. (Очерки внешнеполитической истории). – М.: Индрик., 2006; **37.** Тасим Д. Татары Добруджи и Буджака // Золотоордынское обозрение. – 2013. – №1. – С. 164-176; **38.** Чучко Д.К. Державно-церковні відносини в Молдавському князівстві (1538 – 1859 рр.): дисертація на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спеціальність 07.00.02 – Всесвітня історія. – Чернівці, 2017; **39.** Чучко М. „И тако погнашя их пряз Буковину Козминова, убиваящи и сякущи”: трагічна розвязка молдавської кампанії польського короля Яна Ольбрахта 1497 року в лісах Буковини // Питання стародавньої, середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2017. – Т.2 (44). – С. 192-243; **40.** Чучко М. К. Молдавське урядування на території Цецинської / Чернівецької, Сучавської та Хотинської волостей // Історія розвитку органів влади на території Чернівецької області. Монографія. / С.М.Гакман, О.В. Добржанський, Т.В. Долинянська, Круглашов А.М., Мельничук Я.С., Піддубний І.А., Федорук А.В., Холодницький В.Ф., Чучко М.К.,

Ярмистий М.В. / За заг. ред. Добржанського О.В., Круглашова А. М., Ярмистого М.В. – Чернівці: Букрек, 2014. – С. 106-184; **41.** Чучко М. Сучава у кінці XIV – третій чверті XVIII ст.: від „стольного града” молдавських воєвод до повітового центру Буковини // Питання стародавньої, середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць. – Чернівці-Вижниця: Черемош, 2012. – Т.1 (33). – С. 111-126; **42.** Barutoğlu H. Yuvarın isyanına kadar Osmanlı-Boğdan münasebetleri ve yuvarın isyanının sebepleri // Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi . – 2017. – Cilt: 10. – Sayı: 54. – S.260-268; **43.** Beldieceanu N., Zerva G. Une source ottomane relative à la campagne de Suleymān le législateur contre la Moldavie (1538) // Acta Historica a Daco-Romana. – 1959. – Vol. I. – P. 39-55; **44.** Berindei M. La revolte de Ioan Vodă et les revoltians moldavo-ottomanes 1538 – 1574 (I) // Archiva Moldaviae. – Iași, 2011. – Vol. III. – P. 27-55; **45.** Bołdyrew A. Pochody wojenne polskich wojsk zaciężnych w pierwszej połowie XVI w. (ze szczególnym uwzględnieniem piechoty) // Piotrkowskie Zeszyty Historyczne. – Piotrków Trybunalski, 2011. – T. 12. – Cz. 2. – S. 9-26; **46.** Cantemiru D. Istori'a Imperiului Ottomanu / Traduc. romana de I. Hodosiu. – București, 1876; **47.** Cantemiru D. Istori'a Imperiului Ottomanu / Traduc. romana de I. Hodosiu. – București, 1878. – Partea II; **48.** Czamanska I. Between Poland and the Ottoman Empire. The political and juridical status of Moldavia in the 15th – 18th Century // Turkey & Romania. A history of partnership and collaboration in the Balkans. – Istanbul: TDBB, 2016. – P. 181-192; **49.** Damian V. The influence of the foreign policy of Moldavian hospodars on migration and demographic processes on Moldavian – Ukrainian ethnic frontier (30s – 80s of the XVIth century) // Revista de Etnologie si Culturologie. – Chișinău, 2011. – Vol. IX-X. – P. 116 -120; **50.** Die Bukowina. Allgemeine Haimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство / Пер. з нім. Ф.С. Андрійца, А.Т Квасецького. – Чернівці: Зелена Буковина, 2004; **51.** Engel J.H. Geschichte der Moldau und Walachei: Nebst der historischen und statistischen Literatur beyder Länder. – Zweyter Theil. – Halle, 1804.; **52.** Erdoğan M. A. An agenda of the Ottoman expedition by Suleiman the Magnificent against the castle of Suceava in 1538 // Turkey & Romania. A history of partnership and collaboration in the Balkans. – Istanbul: TDBB, 2016. – P. 323-329; **53.** Erdoğan M. A. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1538 Tarihli Karaboğdan Seferi Ruznâmesi // Tarih İncelemeleri Dergisi. – 2014. – XXIX / 2. – S. 515-524; **54.** Giurescu C.C. Istoria românilor. – București: Editura ALL, 2003. – Vol. II; **55.** Gonța G. Când a devenit Țara Moldovei vasală a Imperiului Otoman? // Revista de istorie a Moldovei. 2005. – № 1 (101). – 3. 26-38; **56.** Gonța G. Statutul politico-juridic al Țării Moldovei față de Înalta Portă în timpul

domniei Ștefan cel Mare // *Revistă de știința socioumană*. – 2013. – №. 2 (24). – P. 3-10; **57.** Gorovei Ș. S. Petru Rareș. – București: Editura Militară, 1982; **58.** Hammer J. Geschichte des osmanischen Reiches. Grossentheils aus bisher unbenutzten Handschriften und Archiven. Zweite verbesserte Ausgabe. – Bd. 2.: Vom Regierungsantritte Suleiman des Ersten bis zum zwenten Entthronung Mustafa des Ersten. 1520 – 1623. – Pesth: C. A. Hartlebens Verlag, 1834; **59.** Iorga N. Geschichte des Osmanischen Reiches. Nach den Quellen dargestellt. – Bd. 2. (Bis 1538.). – Gotha, 1909; **60.** Iorga N. Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen. Volumul 1 (Bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts). – Gotha: Druck von Friedrich Andreas Perthes, Aktiergesellschaft, 1905; **61.** Iorga N. Istoria armatei Românești. – București: Editura militară, 1970; **62.** Istoria Moldo-României. – București: Librariu-Editoru George Ioanid, 1858; **63.** Istoria românilor. – București: Editura Enciclopedică, 2001. – Vol. IV; **64.** Kaindl R. F. Geschichte der Bukowina von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart unter besonderer Berücksichtigung der Kulturverhältnisse. Drei Teile in einem Band. – Czernowitz: K. k. Universitätsbuchhandlung H. Pardini, 1904. – Zweiter Abschnitt; **65.** Konopczynski W. Dzieje Polski nowozytnej. – Tom I. 1506 – 1648. – Warszawa–Krakow–Lodz–Poznan–Wilno–Zakopane, 1936; **66.** Mareci-Sabol H. Looking Back to Suceava Romanian and Turks in Travelers tales (15-th – 18-th Centuries) // *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi. International Journal of Black Sea Studies*. – Trabzon: Serander, 2009. – Yıl:3. – Sayr: 6. – Bahar. – S. 161-177; **67.** Neagoe M. Petru Rareș și campania din 1538 // *Revista arhivelor*. – 1976. – An. LIII. – XXXVIII. – № 4. – P. 390-398; **68.** Nistor I. Istoria Basarabiei. – București: Humanitas, 1991; **69.** Nistor I. Istoria românilor. – Vol. I. – București: Editura Biblioteca Bucureștilor, 2002; **70.** Onciul D. Din Istoria României. – București: Editura Librăriei Socec&Co., Societate Anonima, 1914; **71.** Onciul D. Geschichte: Vor der Vereinigung: bis 1775 // *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. – Band 20: Bukowina. – Wien: K.k. Hof- und Staatsdruckerei, Alfred von Holder, 1899. – S. 53-116; **72.** Ostapchuk V. Crimea Tatar Long-Range Campaigns: The View from Remmal Khoja's History of Sahib Gery Khan // *Warfare in Eastern Europe, 1500 – 1800*. – Leiden-Boston: Brill, 2012. – P.147-172; **73.** Öztuna Y. Kanuni Sultan Süleyman. – İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık, 2006; **74.** Petru Rareș / Coord. L. Șimanschi. – București: Editura Academiei R.S.R., 1978; **75.** Pop I.-A. The Expedition of the Sultan in 1538 in Moldavia (in the View of an Italian Author) // *Coloquia. Journal of Central European History*. – 2006. – Vol. XIII. – № 1-2.– P. 257-271; **76.** Pop I.-A. O mărturie venețiană contemporană despre evenimentele din anul 1538 // *Studii și Materiale de istorie Medie*. – 2005. – Vol. XXIII. –

P. 241-252; **77.** Rezachevici C. Tratatul între Petru Rareș și Sigismund I (28—31 august 1538) din vremea campaniei lui Suleiman Magnificent's în Moldova // Cercetari istorice (Serie Nouă). – 1978–1979. – IX-X. – P. 305-326; **78.** Ranke L., von. Deutsche Geschichte in Zeitalter Reformation. – Vierten Band. – Vierte auflage. – Leipzig, 1869; **79.** Rosetti R. Istoria artei militare a românilor pâna la mijlocul veacului al XVII-lea. – București: Corint, 2003; **80.** Schmidt W. Suczawa's historische Dankwurdigkeiten von der erste historischen Kenntnis, bis zur Verbindung der Bukowina mit Oesterreich. – Czernowitz: Druck von R. Eckhardt, im selbstverlage des verfassers, 1876; **81.** Setton K. M. The Papacy and the Levant (1204 – 1571). – Vol. III. The Sixteenth Century tot he Reign of Julius III. – Philadelphia, 1984; **82.** Solac J. Polska i Moldawia – meandry wsponej historii // Spotkania polsko-moldawskie. Ksiega poswiecona pamieci Profesora Janusza Solaka. – Lublin: Episteme, 2013. – S. 33-42; **83.** Șlapac M. Cetăți medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea). – Chișinău: Editura ARC, 2004; **84.** Tahsin G. Români și otomanii în secolele XIV – XVI. – București: Editura Academiei Române, 1991; **85.** Ursu J. Die auswartige Politik des Peter Rareș, Furst der Moldau. – Vienna, 1908; **86.** Ursu I. Petru Rareș. – București: Semne, 2008 (Repr.: București, 1923); **87.** Xenopol A.D. Istorie romanilor din Dacia Traiana. – Iassi: Tipo-litografia H. Goldner, 1889. – Vol II. – Partea I. Istorie Medie; **88.** Zaharia N. Expediția lui Suleyman Magnificul asupra Moldovei – 1538 // Muzeul Național. – 2011. – Vol. XXIII. – P. 19-25.